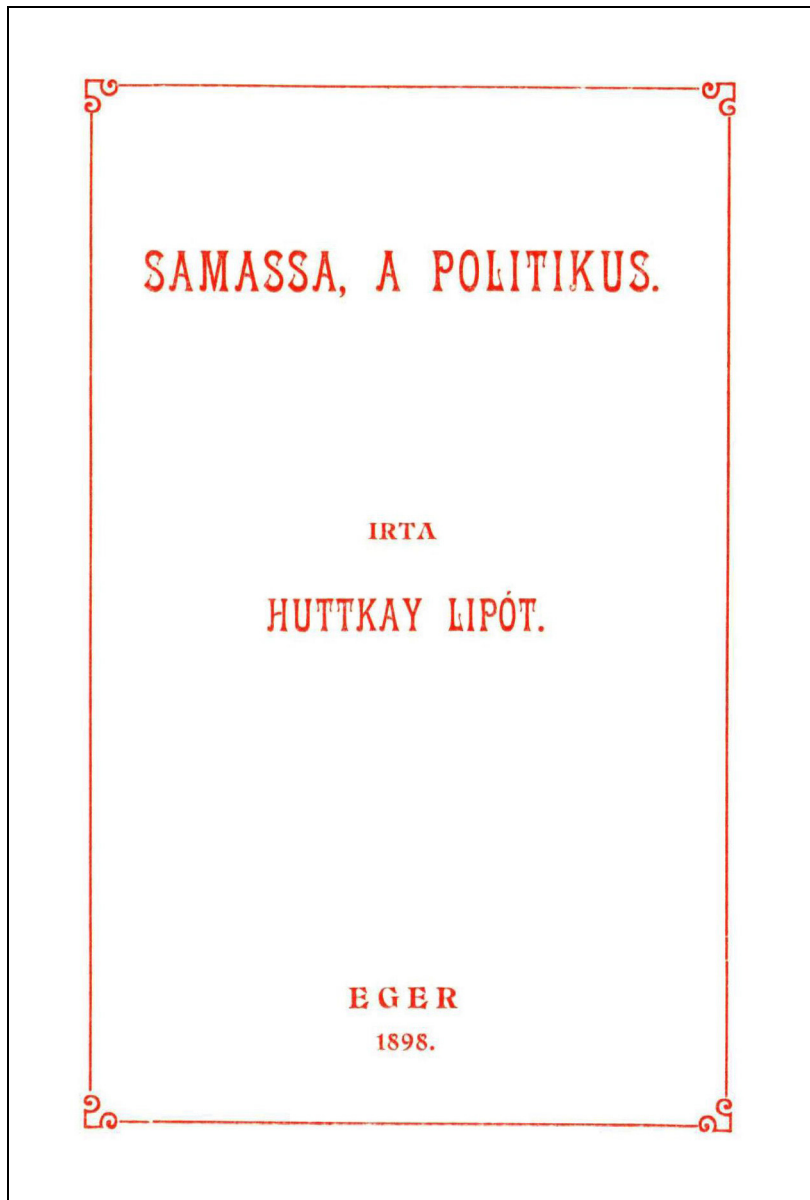


Huttkay Lipót Samassa, a politikus

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.



Impresszum

Hutt kay Lipót
Samassa, a politikus

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1898-ben jelent meg Egerben az Érseki Liceumi Nyomda kiadásában. Ehhez az elektronikus kiadáshoz csatoltuk Prohászka Ottokár püspök ismertetését a könyvről (lásd Függelék). A szöveget egy-két helyen a mai helyesíráshoz igazítottuk.

Tartalomjegyzék

| | |
|--|----|
| Impresszum | 2 |
| Tartalomjegyzék | 3 |
| Bevezetés | 4 |
| I. Politikai tehetség. Egyéniség, nem típus. Politikai vezérelve. Pártállása | 5 |
| II. Szelleme, érzésvilága, bölcsellete | 7 |
| III. Politikájának jellemzése: 1. valláserkölcsös; 2. nemzeti; 3. gyakorlati; 4. őszinte, tisztességes | 13 |
| 1. A valláserkölcsi szempont | 13 |
| 2. Samassa politikája nemzeti | 14 |
| 3. Samassa politikája gyakorlati | 17 |
| 4. Samassa politikája őszinte, tisztességes | 18 |
| IV. Vitázó módszere. Stílusa, előadása, hatása | 19 |
| Függelék: Prohászka Ottokár bírálata a könyvről | 23 |

Bevezetés

„A nagy érdekek szószólóinak mindig szabad volt az igazságot saját nevének kiejteni, nehogy azt elejtsék.”

Samassa

Magyarországnak nagyon sok a politikusa. Vannak, kiknek az alkotmány és törvények zongora; a szakaszok a billenők, bárminő darabot el- és lejátszanak rajta, csak arra figyelnek, hogy a zeneeszköz össze ne törjék; ez kontárság volna. Az esetről esetre való politika emberei ezek. Vannak, kik megittasulnak nagy szándékuktól s félrebeszélnek, bizonyos ünnepi hangulatban ringatóznak, mely annál lelkesebb, minél határozatlanabb a tárgya; ténykörülmények helyett érvök az elmélet. Ezek a politika vak fülemüléi. Vannak, kik sikerekkel dicsekedhetnek s mivel a siker álhasznos az érdemmel, mindenki kedveli, csak Tacitus és Juvenalis haragszanak reá. Sikereik folytán mérték felett becsülik erejüket, azért találkoznak az életben annyi megvetéssel. Vannak, kik jelességeikből állványt ácsolnak, hogy róla a karzati közönségnek szónokolhassanak s jeleneteket csináljanak az utcának. Vannak, kik életök országútját feladott elvekkkel kövezik ki, mérföldmutatóik egy-egy nagy tévedés, vagy hatalmas ámitás, s mikor orvosolnak, akkor betegítnek. És még van sok másféle, kiknek gondolkodásuk rendszere nem egyéb szívök történeténél; kik gyertyácskájokat nappal is égetik; kik tárt kaput döngöttek, kulcshoz csináltak kulcsot és a cigánytól azt kívánák, hogy törje össze hegedűjét; kik azt hiszik, hogy kormányoznak, pedig csak a helyzet urai.

Magyarországnak politikusa sereg, és a fogalom nemes értelmében mégis oly kevés.

A való politikai tehetség, aminő tiszteletre méltó s kimagasló valamennyi erőneve közül a szellemnek, éppen olyan ritka; mert azon elemek, melyekből egységesül szétszórta, külön-külön feltűnedeznek, de szervesen vajmi kevésben társulnak.

Államférfi a közélet azon kitűnősége, ki akár mint törvényhozó, akár mint a hatalom vezérlő szerveinek egyike, eszméivel, tetteivel tisztítólag, irányítólag hat a közre s eredményekkel számol be. Alapeszmével kell bírnia, mely politikájának magva, létoka, melynek egységétől függ összes működésének értéke, épsége. Táplálékát, mozgató erejét a nemzet jelleméből, szelleméből, vágyaiból, reményeiből, céljaiból merítse. Csak lehető szabad kívánia. Panasz, vád helyett felkeresi a hibákat s azoknak gyökerét nyomozva, kifejti és segít; ha ez lehetetlen, nemesen tűr s hallgatása is beszédes. Távoll áll a régi előítéletektől, megrögzött balvéleményektől, de tiszteli a hagyományt, mely a haladás egészséges féke. Az idő fájáról éretlenül nem ráz le gyümölcsöt pajkos gondatlansággal. Nemzete sorsát összeköti az emberiség nagy érdekeivel. Tudnia kell, hogy a *ma* nem független a *tegnaptól*; levonja a múlt tanulságait, melyek a jelen kovásza, figyeli az idő minden érverését, kitevő jelenségét, mely a jövő bölcsője. Az okság minden ízét átható elvénél fogva tisztán látja a történelem szellemét, mely az évszázak eseményein megdöbbenő logikával fonódik keresztül.

Ez még nem minden.

Tisztult erkölcsi felfogással, ingathatatlan erkölcsi meggyőződéssel kell bírnia, mely biztosíték, hogy szellemi és tárgyi hatalmával vissza nem él a *közjó* és *haladás* nagyon is feltételes, kétes ürügye alatt.

E nélkül minden káprázatos jelessége mellett is csak középszerűség, mely elhitheti magával, hogy hasonlít a lángészhez, mert átlépi a józanság korlátait s kezét emel milliók nyugalma védő magasabb világrend örök törvényeire. E nélkül szívének nincs férfias lángja, aszott az, pislogó szikrái önmagába hullanak vissza. – Ezen erkölcsi felfogást a zsarnokság nélkülözheti, a szabadság nem; hisz a közszabadságok nem önmagokban, de azok miatt veszélyesek, kik azokkal visszaélhetnek.

A való politikus, ha bírja mindazt, mivel bírnia kell, útja mégis mily nehéz. A tudós bizonyos feltétlen igazságoknak, eredményeknek vetheti meg hátát kísérletezéseiben; a költőt, művészt újításaiban is jótékonyan köti egyik-másik iskola ízlése; a politikai észnek össze kell fogni rendszeresen valamennyi ismeretet egyetlen vezérgondolat alapján, amellet önmagának vágni ösvényt az állami és társadalmi élet zavarában, folytonos forrongásában. Sokak helyett gondolkodni, érezni, sokakért élni, aggódni, tenni, mikor e téren a gondolat csak ösztönszerű tapintat segélyével működik.

I. Politikai tehetség. Egyéniség, nem típus. Politikai vezérelve. Pártállása

Samassa *politikai tehetség*. Magyarország elemzésre méltó, tanulságos, világos fejeinek egyik számottevője. A közvélemény ítélete ez, ez építő és romboló, félelmetes nagyhatalomé, melynek mindegyikünk egy-egy paránya, mely láthatatlan és mégis a tények ténye s melyben mindig ott visszhangzik lelkiismeretünk.

Ezt a *komolyan* érdekes embert, ki lelkében sem oly tanokat nem rejteget, melyeket akár titkolni, akár álcázni kellene, sem pedig visszavonulni és meghátrálni nem szokása azon félelem elől, hogy elfogadott véleményekbe ütközik, sem végre hallgatni nem tud, midőn szilárd, önzetlen meggyőződése felszólalásra készti, engedelmeskedve egyúttal azon köztudatnak, hogy mindnyájunk kötelessége sajátképp nem is az, hogy az igazságot diadalra vezessük, hanem hogy kimondjuk, ezt az embert, mint politikust taglalni könnyű és nehéz. Könnyű, mert közpályáján nem akad elő az a lesújtó rejtély, mely az elvek, szavak s a tények fájó ellentétéből szövődik; nehéz, mert a megfeszített törekvés sem selejtezheti ki ama rendezetlenségökben makacs koponyákat, kik, amit megérteni nem tudnak szomorú igazolásul elítélnék, pedig bizonyos igazságok és igazságból folyó tények lappangó részletei nem hazudtolják meg magát az igazságot, miként a nap világa és melege nem tagadható, mert sugara némely mélységbe le nem hatolhat és a politikai bölcsesség némely szabálya oly nagyszerű, hogy az avatatlan előtt abban minden tévedésnek látszik.

* * *

Nordan a kulturvilágot iszonyú betegszobának nevezi. Mondjuk állítását, a nagyítás tévedésének, káprázatának, de az tagadhatatlan, hogy az átlag kalmárlelkek társadalma, melyben a kelendőség mértéke szabályoz mindent. Az emberi nagyság manapság nem az egyéni tulajdonoktól, a társadalomban elfoglalt állástól függ. Ezen elvből folyólag a gyávaság a tucat-emberből is képezhet zsarnokot és a nagy jellemek hanyatlásának korában, midőn a szolgálalkúság ijesztően terjed, a kicsi is nagynak képzelheti magát, mert a többség földig borul előtte. Típusok mindenfelé, az üdítő *egyéniség* oly kevés a közélet fórumán. SAMASSA nem típus, *határozott egyéniség*. Eszméiből, gondolatmenetéből, ezt szentesítő tetteiből habozás nélkül megismerhetni: *ez ő*. Megítélésében más kiinduló pont nem képzelhető.

A politikai egyéniségben az eszmék és érzelmek sokasága, sokfélesége mellett is csak egyetlen alapelv uralkodhatik szuverén módon, az a bizonyos alfa és ómega, mely áthat, termékenyít, összeköt, irányít, magyaráz mindent; az a bizonyos elem, mely a látszatos, átmeneti ellenmondásokat magasabb összhangban olvasztja össze.

SAMASSA politikájának vezérgondolata: *az egyház és állam gyümölcsöző együttélése, jogköreik őszinte sértetlenségével*. A papi és hazafiúi lélek ez egysége, mely különben szétválaszthatatlan. Egyháza igazaiból nem enged, de nemzete jogait sem hagyja kijátszani, csonkítani. Beszéljen ő maga: „Az egyház és a haza iránt való szeretet a szívnek legszentebb

érzelmei és ha e kettőnek ellentéte valaha lehetségessé válnék, akkor ez oly mély széttépés, oly erőszakos meghasonlás volna, melyet a Gondviselés kísértésünkre nem rendelhetett. A haza ideiglenes egyházunk, az egyház örökkévaló hazánk s habár az egyháznak hatásköre nagyobb, mint a hazáé, mindkettőjüknek mégis központjuk egy: az Isten; érdekek egy: az igazság; menhelyük egy: a lelkiismeret; polgárai ugyanazok; gyermekeiknek lelkük és testük.”

Íme, tudatos tervezetű politikájának tengelye: *az egyház és állam között való béke és egyetértő munka fenntartására irányuló törekvés által, a körülményekhez képest, mindkét tényező jólétét biztosítani.*

A különböző politikai irányok csupán az eszközök megválasztásában válnak el. Bizonyos célokat az általánososság nagy vonásaiban minden párt magáévá tehet s tesz is; például a haza zöld ágra vergődtetése valamennyiünk óhaja. Ily természetszerűleg kölcsönös alapon képzelhetetlen pártkülönbség. A szétmállás eredője a módzatokban való eltérés; olyan széthúzás ez, mint mikor többen szeretnek egyet, a viszonos ellenkezés csupán az azonos ragaszkodás nagyságának bizonyosága.

Futó pillantást csak a magyar politika pártalakulására.

A kormányzás hatalma és sokágú kötelessége tényleges birlalóinak, várományosainak háttéréről mint politikai pártokról nem beszélünk nemzet-bölcseleti szempontból. Az államháztartás gépezete zavartalan működésének szüksége fegyelmet követel, mely kizárja az eszmélkedést a napi szükségletek elemi erejű kérdéseivel szemben, kizárja az egyéni vélemények harcát a jobb keresésének üdvös mozgalmában. Az élet egyszeregyje számtani többséggel, fizikai súllyal is megelégszik. Ami ezen túlesik, erre csak azt mondhatjuk, hogy a kölcsönzött fényt szóró üstökös magjának is mindig akad csóvája és bámuló serege inkább, talán éppen azért, mert ismeretlen törvények szerint kalandozza be az űrt. Végezetre ennyit: amily ártó s a kritikai szellem hiányára valló az igaz érdem s a sikernek becsmélése, az örökös gyanúsítás, a kákán is csomó-keresés, éppen oly ernyesztő a közszellemre bizonyos rendszernek a felszínre való erőszakos tákolása évtizedeken át.

A függetlenségi politika inkább érzés, kegyelet, semmint komoly program. A mindennapi élet, a tovarohanó fejlődés, új intézmények teremtette szükség és helyzet: mind arra inti a politikust, hogy ami harminc évig meddő volt, ahelyett termékeny eszmét keressen magának. Mindenki, még a műveletlenebb népréteg is belátja, hogy ami hasznost a kormány és pártja évek során át létesített, annak legkisebb része is jobb szolgálatot tett a nemzet függetlenségének, mint a függetlenségek szereplése 1867-től mai napig. Hiszen ha a teljes függetlenség törvénybe iktatása egyszersmind az ország tényleges függetlenségét is jelentené, akkor hazánknak 1791-ben és az utána következő években virulnia kellett volna, pedig tudjuk, hogy éppen akkor sírja szélén roskadozott. A függetlenség: az erő, a gazdagság, a szabadságszeretet, a műveltség, a nemzeti önérzet. E kincsek birtokáért és gyarapításáért kell harcba vinni a nemzetet, ez a függetlenség útja, biztos megszerzésének föltétele. A régi függetlenségi pártok jelszavai ma félig elárulva, félig elkopva, már csak egy rész kebelében élve elevenen, nem látszanak többé alkalmas fegyvernek arra, hogy az élet közvetlen szükségeit szolgáló politikai pártok ellen sikeresen legyenek alkalmazhatók, melyek fegyvereinek a való élet adja meg sebző élet. Támasztéka a függetlenségi politikának, hogy *kovász*, mely keleszti ugyan a tésztát, bírálata, hogy maga a kovász nem eledel.

Ha e két politikai irányzatot végleteknek minősítjük, akkor az arany középút *a nemzeti párté*, mely a nemzeti génuszunk úgy saját viszonyainkkal, mint az európai helyzettel számotvető, gyakorlatiságra törekvő, reményes, bizalomra hangoló letéteményese. De vesztegel, mert annyi eszményi elemet táplál, hogy még a becsületes alkutól is irtózik; a politikában pedig a megállás: visszaesés. Remekül felszerelt hajó, melynek az öbölben ringva, sokan örülünk, csak a kedvező szele hiányzik, hogy induljon s mert nem mehet, ráfogják, hogy lobogója szintelen.

Van a népről nevezett párt is. Szándéka nemes és tiszta; keseredetten küzdve, ifjú hevében feledi, hogy a kényes, türelmetlen betegnek ostyában és csak ritkán szoktuk beadni a keserű orvosságot. Többet mondok, tömegben szórja a gyöngyöt e kincs iránt való érzéketlenek elé. E műveletben a gyöngy érzi magát legkellemetlenebbül. Ereje annak bizonyításában emésztődik fel, hogy bizonyos bevezetett tények oktanok. Míg a keresztény szellemért való bajvívásáért tisztelet e töredéknek, ne hagyja ki számvetéséből az eszmevándorlás tanának logikáját, mely szerint a nyugateurópai áramlatok hazánkat sem kímélik; minden való- és álkultureszme körülbelül egy évszáz múltán megérkezik hozzánk, sától ut nálunk; a kelletlen vendég színre szíves látója az egyetemes, sokszor éretlen nemzeti hiúság: valahogy hátra ne maradjunk. Át kell, vagy kellett volna esnünk rajta előbb-utóbb. Ily élősi idegenszerűségek idő előtt valóságát, rontó erejét nem a megkészt, gyümölcstelen, ingerlő szóáradat, de önmagok bizonyítják áldatlan következményeikben.

Magyarország politikai pártjaira hasonlatot alkalmazva: a függetlenségek vágyainak raja szépséges messze kéklő hegylánc; ki ne óhajtaná ez ormok elérését, de a távolság oly nagy, a gát annyi s a választó mélységek oly áthidalhatatlanok, hogy kár sarunkat koptatni egyelőre, hisz ki tudja, vajon telik-e másakra? A nemzeti párt szép hímes mező, melyen jó lélekkel megpihenve, az ember azon töpreng: nem jobb volna-e több búza, mint virágmag e televénybe? A kormány áradó csapata suhanó folyam, mely erejével, sietségével hegyet, lapályt alámos, egyben azt mennydörgi, hogy víz nélkül nem élhetünk. És igaza van. A néppárt meg mint darab égbolt borul a tájra s nem tudjuk: a mennyezet szelíd kékjéből, sokat mondó sejtelmességéből, villámaiból van-e több benne?

Samassa nem tartozik a jellemzett pártok egyikéhez sem. A nagy gondolkodó mindig *elszigetelt jelenség*, iskolát is vajmi ritkán alapít s éppen abban van igazolása, hogy nem követi őt az öntudatlan tömeg, sem ő a tömeget, melyért dolgozik, ha már nem irányíthatja; nem bírják megérteni, ezért áll *kívüle és fölötte* a mindennapi élet forgatagát jellemző kicsinyes pártos tusakodásnak. Különb sok baj forrása a pártatlanság és párthoz tartozás fogalmának helytelen felfogása.

Ha a pártatlanság alatt *az igazság őszinte keresését és az ebből fejlődő szilárd meggyőződést*; viszont a pártosság alatt az igazság nem őszinte keresését, azt az állapotot értjük, midőn az elv, személy, a párt érdekében ferdítés vagy mellőzés által meghamisítjuk a tényeket, a meggyőződést képmutatással pótoljuk s az érvet helyettesíti a szédületes makacosság az egészséges ellenáramlatok jogainak sérelmével; ha ez a pártatlanság és párthoz tartozás: *akkor Samassa pártatlan*. Ellenben, ha a pártatlanság szemünkben: a meggyőződés hiánya, a mindenben való töprengő kétség sorvasztó elve: *akkor Samassa párthoz tartozik, a nemzet jobbainak azon tisztos töredékéhez, mely Deák Ferenc szellemének, nemzeti hagyományainak hű őre, becsületes értelmezője, vigasztaló letéteményese*. Jól esik a tudat, hogy vannak ilyenek is, zálogául annak a *jobb kornak*, melyről álmodoznak költőink, melyet repesve vár annyi sebtől vérező nemzetünk.

II. Szelleme, érzésvilága, bölcselete

Valakinek gondolkodása: maga az ember és az ember méltósága vagy értéktelensége. Ébrenlét állapotában mindenki mindig gondolkodik; a főben szüntelen szikrázik a fogalomalkotás, ítélezés, következtetés folyamata és mégis minő sűrű vád: ez vagy az nem gondolkozik. A nyelv szokás igen egészséges alapon indult. Értelmünk életnyilvánulásának ez a hiánya egy *helytelen* gondolkodással. Mi célt nem ér, az semmi, valójában nem létezik. A téves, oktan elmei működés nem üti meg fönséges hivatásának mértékét, tehát semmisnek tekinthető, amennyiben csupán a gondolkodás formáját, mechanizmusát teljesíti, míg lelkétől,

törvényeitől elfordul. Csakis azon észbeli mozgalom érdemli a gondolkodás méltóságos nevét, mely a józan értelem örök törvényein alapszik, az igazságból él és igazságra törekszik.

Midőn bizonyos személlyel, tárggyal, eszmével, érzéssel elmeileg foglalkozunk: a fogalomnak az egyetembe való szövése (genus proximum) könnyűség, de elkülöníteni nehéz (ultima differentia). Gondolatunk jegyeinek nem lényegi, téves összeválogatása, vagy ezek fogyatékosága, esetleg bősége folytán egyéb eszmékkel néha a kibontakozhatatlanságig összebonyolódik. A felületes kapkodó, ellenmondásos lelkek művelete ez, kiknél nem jár gonddal a gondolat, kik minél többet markolnak, annál kevesebbet fognak, kiknek meghatározásaiban, ha van is *valami*, de nem *minden*. Hibásan szerkesztett fogalmak összevonatkoztatásából származik aztán a téves ítélet; téves ítéletek egybeillesztéséből folyik a helytelen, alaptalan következtetés, mely a szellem csődje.

SAMASSA politikai beszédei érdekes tanulmány: mint kell *fogalmat kifejezni*, hogy az a lényegyet ölelje fel és se több, se kevesebb ne legyen benne a kellőnél; *ítéletet kerekíteni*, mely megvilágítja az ítékezés tárgyát, támasztéka az ügynek, melynek érdekében elhangzott s lelkiismeretben elfogad az is, kit sújt, csupán kötött helyzetéből folyólag, hogy úgy mondjam, hivatalból idegenkedik tőle; *mint kell köveztetni* nem a napról-napra való tengődés számára, de a kezdetet a véggel kötve össze. Fejét csakugyan *a logika szabályai* fegyelmezik, innen *következetessége*, mely csakis a tapasztalattal ölelkező eszmélkedésnek szokott gyümölcse lenni.

Lássuk csak egyetlen meghatározását: „Gátat nem vetni abban, amit tenni kötelesség és senkit nem kényszeríteni arra, amit nem szabad. Ez a szabadság.”

Figyelemre méltó, amit maga mond a helytelen ítélet nem ritka forrásáról: „Néha a jeles tehetségek kedvenc rendszerükkel való foglalkozás közben nem annyira annak nehézségein akadnak fenn, mint azokon, melyek más eszmékből erednek; önelégedéssel nézik mindazt, ami saját nézetüket támogatja, rosszul mérlegelik mindazt, ami ellenük szól, és *így ítéletük hibás*, habár tágas ismereteknek véleménye is és minden tisztelet mellett is, mellyel ezen férfiak iránt viseltetem, azt hiszem, hasonlók a rövidlátóhoz, kinek látóereje egyaránt gyenge akár a szabadban sétáljon, akár szobájába zárkozzék.”

Ítéletei olykor az alaptételek súlyával bírnak: „Az örvény, melyet a gondatlanság támaszt, a gondatlan nemzedéket is el fogja nyelni”; majd: „Míg a kormány az állandó seregekben, a nép a felkelésben bízik”; ismét: „Elhallgatni a hibát annyi, mint annak társává lenni, hangoztatni azt nyugodt és részrehajlatlan törvényhozók előtt annyi, mint annak megjobbítását már megkezdeni”; vagy: „Nem szoktuk büntetlenül láncokkal terhelni a szűkölködést”; végül: „Ami nehéz, nem szükségképpen lehetetlen is.” A középiskolák hivatásáról véleménye ez: „Nem mint célt tekintjük a gimnáziumi ismereteket, hanem mint a szellemi művelődés eszközeit, mint a tanulni tanítás tárgyait. És azért nem is lehet közvetlen célja a gimnáziumoknak a tudás, hanem csupán csak az összes szellemi képességeknek egyenletes kifejllesztése.”

Következtetése sajátos erejére vall e példaszerű mozzanat: 1883-ban a középiskolai oktatásról szóló törvényjavaslat főrendiházi tárgyalásakor a többek közt azt akarván bizonyítani, hogy a javaslat súlypontja a didaktikai rész s ennek helyes szabályozásától függ az egésznek értéke, szétválasztja a tervezet kettős célját: egyik a politikai, mely az 1791-ik évi XXVI. törvénycikk 5-ik pontjának értékesítése; másik a didaktikai, a tanítás emelése és a tanulás sikere, aztán így szól: „Lehet a politikai rész bármily helyes, ha a didaktikai rész rossz, az által, hogy a politikai részben szorgalmazza a didaktikailag rosszat, még többet árt, mintha a politikai rész is rossz volna.” Újabb adat: „Az élet legfelsőbb törvényeül elismert erkölcsi igazság az, mely a hatalom és polgárok részére a szabadság határait kijelöli. Ez azon állandó központ, melyen a hatalom, jogok és szabadságok politikai egyensúlya nyugszik. *Ha a politikai hatalom e középponton túllép*, intézkedésének etikai szempontjait maga rontja le.”

Következtetéseiben nem feneklik meg *a ma* helyzeténél, *a holnap* követelésénél, de a folyamatok egész terjedékét, körét veszi szemügyre, mert: „Önámítás az elv következményeit, amelyekhez a logika hozzá vezet, csakhogy senkivel keményebb viszályba ne keveredjünk, elodázni a távol jövőbe.”

Ma kicsinylik, majd azt mondtam: szégyenlik az érzelmeket. Ez beteges tünet, a férfiatlan férfiaság erőszakoskodása; inkább divat, mint az elfásulás hosszú, kínos folyamata, mely nem ismer visszatérést. Az ész szív nélkül ront, megfélemlít, kétségbeejt; a fényes elmének szív nélkül való működését valami borzasztó, végzetes árny kíséri, sötétíti. A szív és ész együtt épít, világítva melegít és melegítve világít. Talán el sem is lehet e két tényezőt választani, mint az egy lelkeség két szervét, mondjuk: ugyanazon erő kétféle életnyilvánulását. A nap sugárkérvőjében ki vonhat határt világító és melegítő elemei közt. Meggyőződésem, hogy minden nagy gondolat a szívből bontakozik elő, érzelemben fogamzik, érzelem kíséri valósulásában és érzelem a jutalma, vagy büntetése. Különböztessünk.

Az érzélgés visszaélés az érzéssel, a hangulat az érzelmek bizonytalansága. Mindkettő egészségtelen, valamint a komorság már nem komolyság. Egyiknek sincs helye a politikában; az első e téren komikus, a második, ha kiindulás és rügő, mindig szerencsétlenség szülője. A hangulat foszlik, züllik; mi marad meg? A megfontolatlan tényláncolat, melyet üstökénél fogva vonszolt elő.

A legtisztább, legizmosabb érzelmet sem szabad a politika, mindig salakkal járó közvetetlen kereszttüzebe vetni, az meg valóságos tévedés: érvül való alkalmazását megkísérteni. Valamint férfi a nőt, úgy oltalmazza az eszme, az acélos igazság a méltó érzelmet.

Csak nézzük el az érzéspolitikusokat. Főképpen a nagy fordulatokat előző rengeteg vajúdás veti felszínre őket. Igazán, megragadó jelenségek ezek, a politikának valóságos átszellemültjei: kezökben koboz, esetleg a szabadság harsonája, olykor lángostor, mely az napon fonódott, melyen az első sérelem esett a világon; szemükben könny, ajkukon az a bűvös, békóba-verő szónoklat, mely oly édes valami, szívükben évellő ömledezés és mutogatnak, egyre mutogatnak, talán még koporsójukból is, az ígéret földje felé. Nagyszerű jelenségek ezek. Hogy hasznosak-e, más kérdés. Egy esetet tudnék e részben, midőn az a bizonyos csomó annyira kuszálódott, hogy egyedül az egyesült szenvedély metszheti szét.

SAMASSA *nem érzéspolitikus*, sőt első olvasásban nagyon is hideg, valósággal fagyaszt: csupa elv, mely megzavarja a politikai lelkiismeret kényelmét, csupa ítélet, mely beismerésre bírja henyeségét, megjegyzi a jót, melyet mulasztott, a rosszat, melyet elősegített a jóhiszemű hatalom; csupa következtetés, mely oktalan apának, anyának bizonyítja a jelent, ha a jövőt ennek gyermekéül tekintjük. Mintha jégmezőn járnánk.

SAMASSA *nem érzéspolitikus*, de *politizál az érzésért*. Az egyház javának, a haza jólétének, e két tényező összhangjának óhaja, van olyan háromágú egységes érzés, melyért való küzdéssel átszőni egy életet, csakugyan érdemes.

Gondolatai faragott köveinek rovátkái mögül, ott, ahol illeszkedik egyik kocka a másikhoz, akarata ellenére is elővillan Magyarország komoly, hűséges fiának olthatatlan szeretete, lehető reménye, megokolt bánata. Aki szeret, remél, bánkódik: az érez.

SAMASSA érzésvilága szempontjából két tapasztalat emelendő ki.

Ha csupán átröppenünk eszmeláncolatán, úgy véljük, hogy a meleget is hidegen ajánlja s kiábrándít, mint minden állambölcsező; tartsunk csak pihenőt egy-egy alapgondolatánál, elve érzésvilágunkat kezdi hullámoztatni. Boldog eszme, mely érzést szít, táplál; becsülendő szív, melyben ily eszme fogamzik. Ez egy.

A második: SAMASSA eszével valóságos sanyarövet von szíve köré, mely fáj, ha a tételes törvény ellenkezése merül fel a jogbölcselet örök érvényű szabályaival; de bánata, mintegy megfedekezve módszeréről, csak akkor tör ki, midőn a politika háladatlan mezején

a valláserkölcsei szempontért száll sikra és akkor is micsoda előkelő, a tárgyhoz méltó hangon. Az 1897-ik évi költségvetés főrendiházi tárgyalásakor visszapillantva az ország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállóságának harminc esztendejére, hogy a nemzet határozza meg a múlt tapasztalatai alapján a jövő iránya felett, követve azon helyes utat, mely a föltétlen dicsőítés és az elfogult vádak között halad, mert a túlzás a hanyatló társadalom nyelve, midőn a vallás tételéhez ér, főpapi lelke szokatlanul elérzékenyül. Szavai mögül egy nagy szív remegése érzik ki. „Szenvedéseink, fájdalmaink ellen tartós vigasztalásaink kivétel nélkül vallásiak. Midőn az emberek minket üldöznek, akkor némi menedéket keresünk magunknak túl az embereken; midőn legkedvesebb reményeinket, az igazságot, szabadságot, hazánkat látjuk eltűnni, akkor abban találunk megnyugvást, hogy létezik valahol egy lény, ki nekünk be fogja tudni, hogy századunk ellenére hívek maradtunk az igazsághoz, szabadsághoz, hazánkhoz; midőn egy szeretett lény vesztén bánkódunk, akkor hidat verünk az örvény fölött s gondolatban átkelünk rajta; végre midőn az élet kisiklik kezünkől, szárnyalunk más élet felé. A vallás lényegénél fogva hú társa, leleményes, fáradhatatlan barátja a szerencsétlenségnek.”

Szíve termékenyíti fejét, feje szabályozza szívét annyira, hogy érzései talán éppen mélységükénél fogva csak ritkán vetődnek felszínre, szinte titokban, a mozdulatlan látványával működnek. Világos gondolkodás-rendszerének és férfias, egészséges érzésvilágának tudatos összeszövődéséből, melyet akarateréje értékesít, áll elő az állam- és társadalom-bölcselő SAMASSA. Bölceletét kettő jellemzi: *a logika és a kritikai érzék*, összefogva ez iker-tulajdonságokat: *a tiszta látás, következetesség*. Bármely kérdést vet a politika fórumára: mélyre nyúl, a gyökön kezdi, finoman különböztet, sokoldalúlag kapcsol egybe, következtetései utolsó láncszemét a messze végből kovácsolja és kitart. Nemcsak cáfol, de irányít is s nem csupán elméletileg, de gyakorlatilag cselekszi mindkettőt. Mindenben mindenkor kiforr. A romokból mindig ment meg valami vigasztalót s mindig vannak eszméi, melyeket üdítőleg kapcsol az élet fájó valóságaihoz.

Ismeri az örök embert vágyainak telhetetlenségével, mely becsület-vesztéssel jár; az embert, ki azt véli, hogy a tudás fája egyszersmind az élete, ki tagad, fontol, mérlegel, gúnyol, rombol és eltűnik, ki bármint farag, ácsol élete tönkjén, mindig látható ezen a sorsnak bizonyos végzetes ere. Minő megfigyelés rejlik e szavai alatt. „A polgári erény azon mértékben növekedik, minél ritkábban vannak kitéve az egyesek súlyos kísértésnek a köz- és magánérdekek összeütközésénél.”

Bántja a *kettős élet* minden tünete, de különösen *a politikai*, azért mondja az 1897-ik évi költségvetés tárgyalásakor: „Bizonyos ellentét mutatkozik a felszín és alap, a dolgok külseje és a dolgok valósága között. Mindenki folytatja ugyan szokott életmódját s mégis a bizonytalanság nyugtalan érzetével tekint az ismeretlen fejlemények felé.”

A *kettős élet* kitételével nem az idioszinkrázia divatos tüneteire célok, mikor két egyénben az együttgondolkodás és érzés megfejthetetlen, de tényleg létező állapota nyilvánul. A hazugság, csalás, altatás, ravaszságnak, általában a jellemtelenségnek a társadalmi ítélőszék s a hatóság által megközelíthető, sújtandó eseteire sem vonatkozom. Mindenki borzong a Zola-féle kettős élettől, ki így beszél: „Tűrjük a hazugságot, mely élni segít.” Én a különben becsületos emberek, politikusok kettős életéről szólok. Egyazon lényben *két én* lakozik; két én: egy hivatalos, egy magán; egy a köz piacát, bürót, parkettet, turfót, aszfaltot, szóval a nyilvánosságot járó én s ezzel szemben a magány, az elmélyedés énje; egy én, ki a jobbat látja, helyesli és a másik, ki a jobbnak útjáról sok részben eltér.

Ennek a kettős életnek bírója csak Isten lehet, amennyiben az egyik külső, nyilvános lét-fél a jobb meggyőződés s a szívnek alig sejtett mélyével ütközik. Innen a nyugtalanság. Azok a húrok, melyek ilyenkor fájdalmas hangot adnak oly alant fekszenek, hogy róluk az élet mindennapiságában, vásári zajában alig vehetni tudomást. Csak nagy öröm-, még inkább nagy szerencsétlenségben zendülnek.

Minden adott helyzetben igazságérzetünk kérlelhetetlenül megalkotja a kellő álláspontot. Mégis hányszor sodródunk ellentétbe elveinkkel. Ilyenkor a benső én titkon helyesel, de a külső én nem vall színt és futja a tényeknek meggyőződésével párhuzamos mezejét; vagy ha hitet tesz is szóval, a kar ernyedten csügg alá. Az érvényesülni óhajtó akaratot aláássák: a téves közvélemény, az előítélet, a divatos szokás nyomása, de legtöbbször *az érdek*. A *helyes én* nem bír az áldozat magaslatára emelkedni, pedig minden kibontakozás áldozattal jár. Megkezdődik a két én tusakodása ugyanazon lényben. És a kettős élet e választó vonalán ott áll az örök ember nem múltó fájdalomával, eszméinek, érzéseinek évülhetetlen méla bújával. Ismerni az igazságot és nem olvasztani bele azt a valóba, tudni a törvény országútját és a társadalmi, politikai csempészek mellekutaira térni le, oly kín ez, mellyel a siker látszatának görögtűz fénye nem ér fel.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kettős életű egyedekből áll elő a meghamisított társadalom, méltányolni tudjuk SAMASSA panaszát.

Látja, hogy az európai társadalom elhagyja régi partjait és a szabadság, tudomány s az általános haladás hármassá áramlatától ragadhatva, szinte vakon rohan előre. Tudja ez áramlat s az újabb bölcséleti rendszerek, államtudományi elméletek óriási ható, alakító erejét a politikára. Ezért mondja 1893. április 26-án a polgári házasságról szóló törvényjavaslatnak a főrendiház együttes bizottságában való tárgyalásakor: „Korántsem ismerem félre a hangulatot s távol van tőlem a biztató szándék a vélemények árja ellen sikerrel küzdhetni”; majd 1894. szeptember 25-én a kapcsolatos törvényjavaslatokra vonatkozólag, de különösen a vallás szabadgyakorlatára célozva: „E törvényjavaslatokban inkább bizonyos elvont filozófia jut érvényre, mint azon igazi gyakorlati politika, mely arra tanít: minő messzire lehet elmennünk.”

Átalában az új alakulást: „azon rendszer gyümölcsének tekinti, melyet korunk államférfiai elfogadtak, kik mindent, ami kezök ügyébe esik, egyedül azon politika szempontjából ítélnék meg, mely mindent az észről vár. Mert ők a népek életében, csak a természet játékát, a szenvedélyek s az emberi számítás és szerencse kikerülhetetlen esélyeit szemlélik, szerencsétlenségükben csak a sors csapásait látják. Ezen elmélet, ezen rendszer, mely ma egész Európát kormányozza, nagy tévedés és még nagy szerencsétlenség is. Szerencsétlenség, mely minden magasztosabb felfogást elnyom, minden érzületet elaljasít, minden tehetséget a durva érdekek körébe von és minden erényt a földi jólétre vezet vissza. De nagy tévedés is, mert a világtörténet másról tesz tanúságot. Ez azt bizonyítja, hogy a keletkező, emelkedő, bukó nemzeteknek egymást követő mozgalmi alatti valami más lappang és hogy e valami *fő* és a szerencse szeszélyeinek vélt események nem egyebek, mint egy fensőbb hatalom örök terveinek beteljesülése.”

Míg meghajol e kor nagyszerű vívmányai előtt, Magyarország társadalmi, politikai helyzetét mindig az egyetememes alakulás keretében, összefüggésben az egyetemessel taglalja; mélyen érintik az általános hibák, a betegség azon nagy kérdései, melyek a lappangó erdei tűz módjára terjednek, mely kezdetben csak a mohát, a lehullt sárga levelek rétegét emészti, de később megfenyegeti, esetleg kikezdi, ledönti a leghatalmasabb sudárt is. Ily kóros tünetek: a férfi lealacsonyulása a proletarizmus miatt, a nő süllyedése az éhség következtében, a gyermek lelki nyomorékká tétele a vallás erkölcsi szempontnak csupán színházi, díszleti szerepeltetése által a nevelésben. De minden fölött a *munkás kérdés* az, melyre nyomósan kitér politikai beszédeiben; ez a sebes pont a társadalmi rend gyökereit érinti s ma már, mint vészjelző tünettől kell foglalkoznunk. A fizikai munka emberei elégedetlenek sorsukkal. Az évi termelés nagyobb részét, sőt a tőke és földbirtok egy részét akarják megnyerni. Ez a vagyon áthelyezésének harca. A továbbfejlés gátlása, a meglevő megszüntetése a kormány bölcsességére, a nemzet szeretetére vár. A társadalmi izgatások *nem helybeliek*, mint a politikaiak; általánosak, mint a vallási forrongások, mert egyetememes szükségekre s oly vágyakra vonatkoznak, melyek mindenütt az emberi lélek mélyén szenderegnek. Megoldásra

tudományos felolvasás ma már nem elég, még kevésbé általános szólamok iránt kelteni hitet, melyek annál kapósabbak, minél kevésbé szabatosak s nem irányítják az egyéni és köztevékenységet a kapkodó tapasztalatlanság s az önző cselszövények közt. Tenni kell. A kuruzslás mérgesíti, fokozza a bajt. A munkás nagy iskolán ment keresztül, megtanulta, nincs igazság, nincs jog, csak amelyet a többség teremt. Már nem kétkedik, hogy ő a többség, a többit majd elintézi. Ezért létesítették: a munkások nemzetközi társulatát, mely túllépi a nemzeti határokat, feledteti a fajok ellenségeskedését, kitépi a hazaszeretetet, még eszméjét is. A hontársak ellenségek, ha az ipar urai, az idegenek testvérek, ha munkadíjból élnek. E világvallás megszállott lelkeket titkos, de annál szilajabb rajongással tölti el.

Érdekes bölcselő szellemének az a rugalmassága, mellyel a legkülönbözőbb dolgok között való hasonló vonásokat s viszont a leghasonlóbbnak tetsző tényezők között az ellentétes árnyalatokat észreveszi s egyszerre látja az éremnek mind a két oldalát. Teszem azt: „Én is azt hiszem, hogy nem mindenben kell tekintenünk arra, mit mond a művelt világ rólunk, de arra mégis kell tekintenünk, hogy a mi saját háztartásunkban mindazt megtegyük, ami joggal megteremti, joggal biztosítja számunkra a művelt nemzetek becslését, rokonszenvét. Nekünk nem szabad ugyan a mi sajátos viszonyaink közt mindenben a külföldhöz alkalmazkodni; de azon dolgokat, amelyek általánosnosan, évtizedek óta, mint kulturelemek ismertettek el és tényezők, azokat mellőzni nem lehet, mert ha e követelménynek eleget nem teszünk, hiába határoznók el akárhány törvényben, hogy mi kultúrnép vagyunk; a kultúrnépek azt mondják, hogy mi a kultúra elemeivel nem rendelkezünk.” Még sikerültebb példa: „Nekünk sokban nem előnyös, de nagy részben igen előnyös, hogy nem vagyunk úttörők a kultúra terén. A magyar nemzet viszonyai úgy alakultak, hogy a kultúrának zászlóját nem ő vihette Európában. Ez, igaz, dicsőségének egy nemétől fosztotta meg, de ellenkezőleg ezen körülményből óriási előnyök hármoztak reá, ha azokat értelmesen fel tudja használni, mert meg van mentve mindazon tévedésektől, amelyeknek az ember értelmi korlátoltságánál fogva ki van téve, midőn még a töretlen úton kénytelen járni. Azon előnye van ebből Magyarországnak, hogy másoknak sok bajjal szerzett tapasztalatait a maga részére idő és erő pazarlása nélkül felhasználhatja. Ha nem lehettünk úttörők, kövessük az előttünk álló nemzeteket azon ponton, ahová azok a tapasztalatok szomorú esélyei után jutottak és ha Poroszország nem szégyenli kimondani a másodoktatásról szóló törvényjavaslatban, hogy azt valláserkölcsi alapon kívánja, ne keressen Magyarország nagyobb dicsőséget, mint Poroszország.”

Ha való, hogy valamely nép léte annál biztosabb, minél inkább emelkedik az európai műveltség szintjára, úgy e kultúrtörekvés a nemzeti célok egyik legszebbike; ám aki a célt akarja, az eszközöket is akarnia s helyesen kell megválasztania. SAMASSA gondolkodásának előkelőségére, filozófiai mélységére vall e szempontból, hogy a középiskolai törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, valóságos himnuszszerű lendülettel védi s okolja meg a latin és görög nyelv s irodalom tanításának szükségét: „A szellem összes képességeinek kifejlesztésére, különösen a gondolatjárás szabályozására, a szellem és kedély gazdagítására, az irány művelésére, sőt még magoknak a hazai íróknak teljes megértésére, élvezetére, szóval a szellemi műveltség kifejlesztésére hathatósabb tárgy nincs, mint az ó-klasszikus nyelvek és irodalom. E két nyelv azon kapocs, mely az ó-világi műveltséget az újjal összeköti. E két nyelv és irodalmuk nagyobb fontosságú maradványai az ó-világnak, mint a szobrászat és festészet emlékei; és ha az ezek elpusztítására irányzott törekvést a történetírás vandalizmus nevével bélyegezte meg, én nem tudom, hogy azon szándékot, amely az emberi szellem ezen nagybecsű alkotásait ki akarja a nevelési és oktatási intézetekből zárni, milyen névvel fogja jellemeznie.”

A két ó-klasszikus nép iránt való hálából, melyek egyike a szép és igaz fogalmával, másika a joggal ajándékozta meg az emberiséget, kedvesebb, méltóbb szavak alig hangoztak még el.

III. Politikájának jellemzése: 1. valláserkölcös; 2. nemzeti; 3. gyakorlati; 4. őszinte, tisztességes

Samassa politikájának részletesebben kutatva jellemző vonásait, első:

1. A valláserkölcsi szempont

Ez összes politikai működésének alapzata: a kiindulás, a kalauz, a visszatérő; ezt sürgeti az egész vonalon; ezzel óhajtja átítani nemzete vágyait, reményeit, célzait: „A valláserkölcsi szempont, úgymond, a nemzetek fennmaradásának elengedhetetlen feltétele, az erkölcsi korlátok élénk érzetétől függ lényegileg minden államnak jóléte.” Sürgeti a nevelésben, tanításban; szerinte e részben a főirányelv nem lehet más, mint az oktatást a neveléstől és ezt *a vallástól el nem szigetelni* s mélyén fogva a dolgot, első sorban a tanítóképzésben kívánja meg a valláserkölcsi szempont komoly érvényesülését: „Ezen oly szerény, oly fáradságos elemi oktatás sem az elméknek, sem az érdekeknek nem nyújt semmit azon hatalmas ösztönökből, melyek a hivatást felkeltik és sokszorozzák. Az elemi oktató nem gyűjt kincseket, nem tesz szert hírnévre, sorsa lévén életét egyhangú munkásságban tölteni, olykor-olykor a tudatlanság igazságtalanságával és hálátlanságával találkozni; gyakran összeroskadna, ha erőt, bátorságot nem meríthetne egyébből, mint a közvetlen és tisztán személyes érdek látóköréből. Szükséges, hogy gondolkozásának mély érzete, erkölcsi jelentősége által lelkesíttessék, hogy a komoly öröm: szolgálni az embereket s a közjót titkon elősegíteni, méltó bére legyen, melyet csak lelkiismerete nyújthat. S vajon a nagy erkölcsi erőt, mi szülje és mi tartsa fenn, ha nem a mély vallásos érzés?” Tovább megy, felfogása szerint: nem szabad a másodoktatásnál oly tanárokat alkalmazni, akik ha nem is estek bírói ítélet alá, összes polgári, politikai jogaikat megőrizték, de elvesztették azon tiszteletet, azon tekintélyt és tiszteletes véleményt, melytől függ a tanítónak felsőbbbsége növendékei előtt; akiknek éltök nem szennytelen, nem feddhetetlen, akik úgyszólván folyton perben állnak a közvéleménnyel. A valláserkölcsi szempontot állítja üdvös fékül az ész mindenhatósága, a tudományok föltétlen, kizárólagos becsének elmélete elé: „Az élet viharában, kérdi, az érdek harcainak küzdelmében, ahol a lelketlenség és a bűn oly gyakran jutalomhoz jut, hol a legszentebb elveket lejárvák, elég támasz, elég tanácsadó lesz-e egymaga az ismeretekkel megtömött fej? Korunkban, hol szédítő rohamossággal egyik izgalmas esemény torlódik a másik tetejébe, mi fog nyugalmat adni neki? A feje? Ez igen gyakran magát is elveszti.” A tudás valóban hatalom; de jóra, rosszra fordítható. Mily irányban érvényesüljön, függ az erkölcsi meggyőződéstől, ennek fejlődési alapja: a vallás. Ebben a valláserkölcsi szempontban látja jelenünk fenyegető kérdéseinek megoldását is. A XIX. század mozgó eleme a nemzetiségi eszme, a huszadiké már ijesztően veti előre árnyékát a munkás kérdés alakjában, mely nem csupán a kenyérrel függ össze, de vallás-erkölcsi oldala is van, melyet e kór gyógyítása körül sürgölődők feltűnően elhanyagolnak. A fogalmak és érzelmek kavargó zavarában kibontakozás nincs keresztény hit és erkölcs nélkül. A munkás sorsa szomorú; ha azt mondják neki: nincs kiegyenülés az élet kiáltó, fájó ellentéteire nézve sehó; ha elveszik tőle az eget: kétségbeesik, elvadul s részt kér a földből az emberiség számarányában.

SAMASSA törvényhozói küzdése a vallás és erkölcs igazaiért rendkívüli előkelő, korszerű; nyugalom, kímélet, gyöngédség, de erő is jellemzik, mely mögöl mégis leplezhetetlenül sugárzik ki érzelmeinek minden melegsége. E tekintetben nem él amaz elvvel: legjobb védelem a támadás. Az érdes kirohanás, faragatlan megostromlás, az a folytonos gyanúsítás nem használhatnak az ügynek. A beteg szívhez szól. Felvilágosítani, jóakaratot szítani igyekeznek. Hisz kétségtelen, hogy számos jobb sorsra érdemes lélek hitbéli hajótörése, nem szívének gonoszságából, inkább vallási tudatlanságból ered. E végből

rámutat a történelem hangos bizonyosságára, mely szerint a kereszténység nem bölcséleti rendszer, nem tudományos magyarázat, de világtény, isteni és emberi elemekből szöve; elveiben változatlan, mint az ember lelke, de e változatlanság nem veszteglés, ki mondhatja tunyának a napot? A kereszténység odasimul a lélekhez, mintegy ebből nő ki, összevágtnak teljesen. A vallás nem gát, iga; de olyan, mint a korlát a veszedelmes hegyi utakon, nem akaszt meg, csak a leszédüléstől óv s irányít célunk felé. Istenünkhöz kevélység nélkül közeledhetünk, előtte kétségbeesés nélkül alázkodunk meg, mert ez az alázkodás felemel. A vallás kétoldalú szerződés, egyfelől az ígérő, szavatartó Úr, másfelől az igyekvő ember egyessége, frigye. És hogy az emberek egymást szerethessék, kölcsönösen kell valami magasabbat szeretniök.

Olyankor, midőn a szentet nem érzik, de elemzik, midőn a vallásos indulat helyébe a borzongást teszik s az eszményt ideges sejtelem pótolja, megvetik a kicsinyt, a nagyban pedig kétkednek: ily gyöngéd hangoknak lehet csak jövőjük; más módszer elkeserít, a szenvedély szenvedélyt szül.

2. Samassa politikája nemzeti

Valamennyi nemzetnek hazaszeretetében több van a helyszínért való rajongásból, mint a mienkben. Hazaszeretetünk inkább faji összetartásunkban, nemzeti jellegünk féltékeny őrizetében csúcsosodik ki. Már szívünkben magunkkal hoztuk a hazát ős-helyünkről. A hazaszeretetet nem annyira a rög kultusza, hisz a néma, siket róna, hegy, folyam, erdő csak megannyi kedves járuléka a honszerelem érzésének, melynek lényege: kötelességünk teljesítése, munkás elevenség az egyház és állam iránt, de főképpen: egymás kölcsönös szeretete s a közügyért a lemondás, áldozat magaslatára emelkedni. A vér- és érdekkapocs szülte vonzalom, ha nincs nemesebb tartalma, nem különb, mint az állatvilág ösztönszerű faji s fiókragaszkodása. Valóban, beteg állapot, hogy a hazaszeretet folyton ajkunkon van s akadnak bizonyosok, kik olykor égő gyűlölettel bár szívükben ma-holnap nemzeti zászlónk szövetébe burkolózva járnak a piacot. Régen a tények s nem az ajak szólott arról, mi amúgy is legkevesebb kívánni való mindegyikünktől. Mit szóljunk arról, midőn valamely embertömb, intézmény, párt maga számára foglalja le a hazaszeretetet s egyedáruskodni óhajtván vele, más részről tagadja s gyanúsít ott, hol a hon boldogulásának eszköze felől más a vélemény.

A hazaszeretet tisztult fogalmán, érzésen épülő nemzeti politika minden előtt különböztet. A nép, mint az egyesek tömege ős-erejével, mindig egyedi, önző érdekre irányuló sokféle szükségletével, még nem a nemzet. A nemzetet a nép anyagból a történelem forrasztotta egygyé egységes célok s minden mástól megkülönböztető jelleg alapján. A nemzeti politika törekvése kettős: egyfelől a nép jólétének előmozdítása, az egyén érvényesülhetése politikai, polgári jogainak biztosításával, másfelől a nemzeti célokért való küzdelem, nemzetünk függetlenségének, becsületének megóvása. A nemzeti cél sokszor áldozatul kívánja a köz és egyén jólétét; ám ez kivételes állapot. Állandó, vagy gyakori szétválás a két tényező között képzelhetetlen, mert egyik a másiknak föltétele.

Szalay, a történetíró alkotmány-fejlődésünket bűvárolva, arra a meggyőződésre jutott, hogy a nagy katasztrófa még nem jelentheti sírunkat, mi életre való nemzet vagyunk. Eötvös, Nyugat eszméinek ez a fennkölt közvetítője hazánkkal, a XIX. század uralkodó eszméinek befolyását tanulmányozva, reményli megtisztulásukat. Jövönk van, csak két kézzel kapaszkodjunk Széchenyi vezérelvébe: *fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése*. SAMASSA nemzeti politikájának is ez a sava.

Közjogi tekintetben az 1867. XII. törvénycikket tartja alapnak az egységes jogállam kiépülésére. Ki más nézetten van, nem vet számot az európai helyzettel és saját árvaságunkkal, számtani csekélységünkkel, szenvedélyes véralkatunkkal, mely hirtelen ragad kockázatra. Az európai egyensúly fenntartása az északi és déli szláv elem végzetes

összeolvadhatása ellenében világrészünk szívében nagyhatalom létezését követeli. E világtörténeti nagy hivatás szempontjából elvonatkozhatik-e a csak politikailag s nem nemzetiségileg egységes Magyarország Ausztriától? Azután az északi s északi miatt délről is fenyegető szláv kettős öv, Nyugat kicsinylése, Kelet féltékenysége, nemzetiségi szétdaraboltságunk mellé vegyük hozzá vérünknek az alkotó nyugalmat kizáró tüzeségét s ebből folyó öntépfő, untalan civódásunkat, azt az ádáz párttusakodást, melynek fekete foltja ott van történelmünk csaknem minden lapján. Jelen sajátságos viszonyaink között az alapon tovább építeni sem vagyunk képesek, nem új alapot alkotni, vagy 1848 megrekedt vívmányait egész lényegökben érvényesíteni. És ha odáig jutottunk, hogy a magyar nemzeti politikát ez a négy pont teljesen sarokba szorította: a dinasztia érdeke, a hadsereg érinthetlensége, a külpolitika lényegi befolyásolhatatlansága, végül a közözügyi pénzkövetelés telhetlensége: ne a talajt okozzuk, de lábainknak az elemi kritikán is alul eső nyomorultságát s szemünknek romlottságát.

SAMASSA szerint a nemzet szabadsága, a nép jóléte nem az írott jogoktól függ, hanem azon állapottól, mely őket e jogok gyakorlására alkalmatossá teszi, miért alkotmányunk biztosítékát társadalmi viszonyainknak, szellemi és anyagi fejlődésünknek alkotmányunkkal való összhangjában keresi.

Kívánja: „... hogy a vezérpolitikusok bírjanak élénk tudatával, hogy ők soha sem állanak teljesen független téren, még ott sem, ahol egyedül szabad akaratuk szerint intézkedhetnek, mert a nemzet erkölcsi, szokásai, szelleme láthatatlan határokat von elébük, melyek bizonyos felsőbb törvény hatása alatt idomulnak.”

A közjogi alap támasztékát, kiépíthetővé tételét képező *belső fejlődés* ezt a kiindulást követeli.

A múltból fakadó jelennek már felserdült tanuló ifjúságától is a nemzeti szellem, jelleg, szóval a nemzeti hagyományok, szokások föltétlen tiszteletét, átértését és érzését követeli meg: „Nem szabad a tanszabadság kiváltságával, úgymond, oly nemzedéket felnevelni, melynek lelke érzéketlen maradjon mindaz iránt, amit a nemzet szíve valaha érzett és ami a nemzet előtt kedves vagy nem kedves, áldott vagy átkos volt, mely magát e hazában idegennek gondolja és tartsa, saját érdekét ne a haza érdekében lássa és keresse, szóval amelyben többé a haza ne folytathassa lételetét.” Majd az életre való törvények szükséges összhangját hirdeti a nép valójával, szellemével, szívével; a nemzetnek azokban erkölcsi tulajdon művét kell felismerniük, önéletökből való életet lenniök; miért is veszélyes tévedés túlmenni a szokáson, mely a nemzeti erkölcsök kifejezése. Egyetemes szokás, erkölcs tönkretétele a nemzeti jelleg rombadöntése. Hisz: „Ami nemzetet menthet meg, az: nagy, nemes, a nemzet szívében mélyen gyökerező eszmék, melyeket az idő vésője, a józan törvény befolyása, a szokás és erkölcsök tiszteletre méltó régisége vésett a nemzetek szívébe. *Ez a hagyomány telje, mely a népet egyetlen férfúvá teszi.* Ilyenkor fonódik össze a múlt a jelennel és vág a jelen a jövőbe; ilyenkor fakad a nemzet lelkületében és érzületében a lelkesedés ihlettsége, melynek gyümölcsei nagy tettek; ilyenkor gyűlnek össze a hazafiság, az önfeláldozás és a kitartásnak példái, mert a nemzet hagyományaiban élő eszmék magasztosak és a szívek kitágulnak.”

Az egymást felváltó eszmék, a megújuló erkölcsök s az emberi társadalmat mozgató remények és szenvedések közepett nem szabad a nemzetnek s egyetlen kormányának sem kora mögött maradnia. SAMASSA, míg a törvényeknek a nemzet szelleméhez való idomítását s az erkölcsi, anyagi korlátok figyelembe vételét hangsúlyozza, egyben *a haladás embere*. Mit ér azonban a haladás, ha alkotásai nélkülöznek az állandóságot? Az állandóság biztosítéka pedig a haladásban *a mérséklet*, mely kizárja a szertelenséget, a meg nem értséget s a meglepően nagy arányokban való másítást. Ne tartsuk fel makacsságunkban azt, ami összeroskad, de ne siessünk mód felett megállapítani minden kínálkozót. A kímélet, sőt még a bocsánat is részét teszik azon igazságnak, mellyel tartozunk azoknak, kiknek gondolkozásmódja eltér a

miénktől. Együtt kell járni az igazságnak és erőnek. SAMASSA szerint: „Az igazi szabadelvű politikának első alapelve az igazság; e politikát azon fenséges gondolat vezérli, hogy nincs jog más jog ellenében, s hogy van örök igazság, mely megelőzi az államot. E politika hódol azon meggyőződésnek, hogy az embernek sajátos és elidegeníthetetlen értéke van, nem szabad tehát bántani sem személyét, sem lelkiismeretét.”

SAMASSA állambölcseleti szellemének mélységére, közjogi felfogásának egészségességére kiváló bizonyíték az a hatalmas beszéd, melyet 1880. év febr. 7-ikén mondott Bosznia és Hercegovina közigazgatására vonatkozó törvényjavaslat főrendiházi tárgyalása alkalmával. A dolog rövid előzménye ez: a berlini szerződés monarchiánkat bízta meg nevezett tartományok megszállásával s közigazgatásával. A magyar törvényhozáshoz e tárgyban benyújtott javaslat eredeti szerkezetében a monarchia közös ügyeire fennálló törvények „értelmében” utasította a kormányt, hogy Bosznia és Hercegovina közigazgatására befolyást gyakoroljon. A javaslatot az alsóház elfogadta a részletes vita alapjául, melynek folyamán éppen a kitevő 1. §-t utasította vissza a bizottsághoz újabb szövegezés végett, a módosítást a képviselőház elfogadta, mely szerint nem az 1867. XII. t.-c. értelmében, de „szellemében” utasíttatik a kormány a jogos befolyás gyakorlására.

SAMASSA rendkívüli feltűnést keltett fejtegetésében bebizonyítja, hogy az 1867. XII. t.-c. szelleme, amely a betűnek életet ad, nem térhet el értelmétől, melyet a szavak kifejeznek. Különbözik akár értelme, akár szelleme szerint foganatosítják az eljárást, közjogilag egyképpen téves. A törvényjavaslatot nem fogadja el, mert megteremtjük általa az eszközt aggályos gonddal biztosított intézményeink megmásítására s megfosztjuk magunkat ama vigasztaló biztatástól, hogy életünk alkonyán jövőt lássunk, melyet reményeinkkel alkottunk; útját egyengeti ama más részről nem titkolható törekvésnek a delegáció jogkörének kibővítése által oly birodalmi központosítást lehetővé tenni, melyet a nemzeti önérték gyűlöli; 1. §-a „fikció”; egyéb intézkedéseinek homálya, melyet az angol a törvény dicső bizonytalanságának nevez, az összeütközés csíráját rejti. Pompás fordulata az beszédjének, melyben megfeszíti százados bajainknak, az önállóságért folytatott sikertelen küzdéseinknek okát.

Megokolásának eszmemenete a következő.

Hogy valamely törvény szelleméről biztosan nyilatkozhatunk, tisztában kell lennünk a *vezéreszmével* és *céllal*, mely a törvényhozót indította, a *körülményekkel*, amelyek között a törvényt megalkották; különben a törvény értelmezésének oly elméletét fogadjuk el, mely rövidesen azon veszélyes meredélyre vezet, ahol nincs többé megállapodás, míg csak minden gát le nem omlik és a törvény a vélemények árájába vetődik s midőn a törvény megszűnik lenni a jognak támasza, az igazságnak pajzsa, s lesz vagy az erőszaknak, vagy a ravaszságnak kétélű fegyvere. Deák Ferencet és a törvényhozást az 1867. XII. t.-c. megalkotásánál ugyanazon eszme, cél vezérelte, melyhez nemzetünk századokon át ragaszkodott: *megóvni a nemzetnek egyedi önállóságát s ez által megvédeni a nemzetet az örökös tartományokkal egy államtestté való összeolvasztástól*. Az eltérés a vezéreszme által megvilágított célnak kiküzdésére, biztosítására szükséges eszközök és módok tekintetében merül fel. Elődeink, sokszor diadalmas harcok után, vagy egyéb kedvező pillanatokban, a nemzet egyedi önállóságát csupán újabb és újabb általános törvényekben hangsúlyozzák, kellően számba nem véve egy szomszédos néppel való létérdekű szövetség szükségének ténykörülményét, elfeledve a helyzet hajszál-finom rendezését; *ez volt százados bajainknak, sikertelen küzdésünknek forrása*. Az újabb belátás igyekezett e kapcsolat viszonyait, részleteit maradandólag biztosítani. E törekvés gyümölcse az a becsületes egység, mely mind szövetségi kapcsolatunk kívánalmait kielégíteni, mind nemzeti jogainkat biztosítani és azok gyakorlatát lehetővé tenni képes s éppen ez által megelőzni a múltban annyiszor megújult s a jogok, érdekek, különböző akarat erős összekoccanásából eredő megrázkódtatásokat. Az 1867. XII. t.-c. közjogunk új alapja, melyből folyólag azon összefüggő ügyek tartoznak a közös

kormány s a delegáció jogkörébe, melyek a pragmatika szankcióból következnek és lényegüknél fogva együttes elintézést igényelnek. *Bosznia és Hercegovina közigazgatása nem vág a közös kormány jogkörébe, mert ez ügy nem folyik a pragmatika szankcióból s természetesen nem kíván együttes elintézést.* Ez a kérdés éppen közjogi alapunk helyes felfogásánál, indítékánál fogva közvetlenül a monarchia két államára tartozik, elintézésének útja: a két szabad állam között való újabb szövetségi alku. A törvényjavaslat a delegáció és közös kormány jogkörét *a törvény értelme és szelleme ellen bővíti ki s fenyegeti a monarchia dualisztikus alap szerkezetét.*

Tisza Kálmán SAMASSA beszédére rögtön válaszolt, kijelentvén, hogy „Nem könnyű az egri érsek ifjú tűzzel elmondott remek beszédére felelni, de mégis megkísérli” s elmés fordulatokkal védi a kormány álláspontját. SAMASSA az 1867. XII. t.-c. ható erejére vonatkozólag a kiegészítés nagymesterének, Deák Ferencnek ajkára adja Cicerónak Atticusshoz intézett következő szavait: „Quaeris deinceps, qui nunc sit status rerum. Reipublicae illum statum, quem habemus, ego divino consilio confirmatum putabam et qui bonorum omnium coniunctione et auctoritate consulatus mei fixus et fundatus videbatur, nisi quis respexerit, sublatum esse scito de manibus hoc uno iudicio.” Tisza Kálmán SAMASSA beszédjének e befejezésére is kitér, így pedig: „Egy nagy ember iránt való tisztelet nem az, hogy azt mondjuk, mit mondana, ha itt volna, mert senkinek, egyikünknek sem adatott meghatározhatni, hogy ezen mindnyájunknál nagyobb szellem, hogyan ítélte volna meg a helyzetet s azt hiszem, hogy ha módja volna ma szavát hallatni, azt mondaná csak: hagyjatok engem nyugodni, ne akarjatok az én emlékeimből fegyvert kovácsolni azok ellen, akik a monarchiának dualisztikus alkotmányát, Magyarországnak ennek keretében fennálló önállóságát és alkotmányos életének biztosságát akarják fenntartani, küzdve szemben minden néven nevezendő megtámadások ellenében.”

Legérdekesebb ebben az epizódban az, hogy amit Tisza Kálmán hibául ró fel SAMASSÁNAK, ugyanazt azon melegében tetézve követi el, megszólaltatván szintén a haza bölcsét.

3. Samassa politikája gyakorlati

A helyes elvek, sőt azok elfogadása politikai téren nem bír nagy fontossággal, minden azoknak alkalmazásától függ. SAMASSA úgy veszi politikai, társadalmi életünket, amint van; úgy ítéli meg, amint van; igazi hiányok pótlását sürgeti, valódi hibákat támad s e részben a statisztika kedvező számmérlege nem téveszti meg. Az államháztartás egyik lényeges alapfeltételül: a komoly *takarékosságot* szabja ki; e végből kívánja: a végrehajtó hatalom szabadságának megszorítását az utólagos kiadások ajánlásában; a közigazgatási ágak egyszerűsítését; a tisztviselők számának leszállítását s e ponttal összefüggőleg a becsületes termelő (produktív) foglalkozás felé terelendő azon elharapózott hajlam, mely már aggasztó arányokban keresi élete eszközét a hivatalok szobáiban. Téves az állam oly szervezése, hogy annak biztosítékát a fizetett tisztviselők rengeteg serege képezze; helytelen az a politika, mely minden törekvést csak az anyagi érdekek és a magánszükségek számításainak keretébe zár, előbb-utóbb romlásra vezet. A helyes igazságszolgáltatás és közigazgatás egyfelől a kormányhatalom támasza, másfelől féke a visszaélések ellenében. A visszaélés a gyakorlati életben gonosz visszahatást szül: elernyeszti a hasznos egyéni tevékenységet, megriasztja a megbízható vállalkozási szellemet, mert „hiúvá, értéktelenné válik azon jogegész, mely a tehetségek üdvös fejlődése, a kötelesség valódi szabadsága és a becsületes munka gyümölcsök nyugodt élvezetének biztosítékául szolgál.” Társadalmi állapotunk megismerésének SAMASSA elégtelen eszközéül tekinti törvényeink alapos kutatását, szerinte a szokásokból fakadó roppant hatást is figyelembe kell vennünk. A törvények, ugyanis, kimondják az egyenlőséget és a szabadságot és *a szokás mégis az előkelő osztálynál*

is a kegyenceknél hagyja meg a túlsúlyt s méltán sürgeti a választási törvény javítását, illetve méltányos kiterjesztését. Súlyos közgazdasági helyzetünkben azt a bizonyos népjólétet és ennek ismérveit nem a felszínen, de a műhelyekben, a földműves nép körében keresi; a nép boldogságát nem az írott törvényekben, hanem azok alkalmazásában és ama megélhetési lehetőségben, mely kinek-kinek osztályrésze, kutatja. Boncolás alá veszi a családi viszonyokat, a nevelést, a művészetet, a közbiztonságot, a javak elosztását, a közlekedés könnyűségét, olcsóságát; van-e egyesség a nagyok, gazdagok és az alacsonysorsúak, napszámosok, a kormányzók és kormányzottak között?

4. Samassa politikája őszinte, tisztességes

Őszinte, mert lelkülete igaz; tisztességes, mert úgy a politikai, mint a társadalmi kérdésekben *igazságra törekszik*. Valóban, nevének nevezi a gyermeket. Saját nevének ejti ki az igazságot, nehogy elejtsék azt. Csak egyetlen példát. Az egyházpolitikai harcok lezajlása után, 1897-ben, midőn a közvéleményben, bár kötött módon, ott villámlott minden szenvedély, még nyitott volt és sajgott minden seb; midőn az állam az európai előbb-utóbb érvényesülő hangulat nyomása és a lejtőn alágördített kő törvényének rohamosságával, szinte ötletszerűleg *alakilag* végleg elválkozott hű élettársától, az egyháztól: SAMASSA, érezve, hogy az egyház és állam lényegileg nem szakíthatnak, ahelyett, hogy a meddő általános elkeseredéshez csatlakoznák: *az állami és egyházi hatalom bizalmas, testvéries együttműködésének szükségét* hangsúlyozza. És hogy e kijelentés nem pusztán szólam, bizonyosság az a meglepően őszinte megvilágítása a kérdésnek, melynek férfias ereje valóságos iskola az illetékesekre nézve. „E testvéries közreműködésre, úgymond, nem elég csak alkalmilag kegyes szavakban a vallás pártfogolásának szükségét az állam érdekében hirdetni, tisztelni is kell a vallást. E tisztelet hiánya, midőn a valláspártolás ez új apostolainak jól esik a közönséget tartalék-gondolataikba is beavatni. Ők nem akarnak hívőknek látszani, nehogy együgyűeknek tartassanak. Első frázisuk hitet parancsol, a másik pedig már arra van szánva, hogy a kételkedés dicsőségét visszaszerezhessék maguknak. E testvéries közreműködésre nem szerencsés felhívás azon becsmérlő nyilatkozatok, melyekben oly sűrűn részesülnek az egyház szolgálói s melyek, úgy látszik, más dologban lelik alapjukat, mint az ideges rosszkedv alkalmi kitöréseiben. Azok vagy a mélyen meggyökeresedett barátságatlan indulatnak, vagy jól megfontolt politikai céloknak tudandók be. Nagy politikai hibának tartanám e törekvések irányának fenntartását azokkal szemben, kik oly erkölcsi erőt képviselnek, melyet pótolni lehetetlen, kik nagy eszmék hirdetői, nagy törvények hordozói, nagy áldás tényezői a nemzetben, és az emberi gyarlóság leszámítása mellett, az annyi összeütköző érdekek között a nemzet testének összekötő kapcsai.”

Mindenki meghajol a nyíltság kristály-tükre előtt, mégis hányszor tartanak Talleyrand-nal, aki szerint nyelvünk a gondolatok elpalástolására való. Szinte bajos eligazodni a lárvák útvesztőjében. Úgy hagyjuk el az életet, mint a vendégfogadót, melynek sem étke, sem bora, sem szíves látása nem igazi. Ha valaki jó vastagon rá akarja szedni az emberfiát, lépjen igazi ábrázatával eléjük: kendőzöttnek nézik. Bismarckról mondják, hogy nem titkolva, titkolta el legsikeresebben szándékát. *Mikor egy-egy elszánt nagy lélek nevének nevezi a gyermeket, egész szellemi csődületet kelt, különösen politikai téren. Miért? Mert szava tán milliók titkolt fájdalmának, igazságérzékének, vágyának ad hangot.* E szempontból SAMASSA politikai sikereinek egyik kulcsa: őszintesége, tisztessége.

IV. Vitázó módszere. Stílusa, előadása, hatása

Samassa politikai vitatkozásai alkalmával mindig bizonyos általános, közös, az ellenfél által is elismert alaptól indul ki; mérkőzés bizonyos kölcsönös pontok nélkül el sem is képzelhető. Oly ügyesen készíti elő, folytatja ezt az előcsatározást, hogy a másik fél már fogva van eleve. Azután az általánost összekapcsolva a részlegessel, az elméletet alkalmazva a gyakorlatra: gyors fordulatokban tárja ki érveit a logika áttekinthető fonalán. De akár támad, akár véd, akár kijelent, akár nagyjelentőségű, akár kisebbszerű tétele: mindig bizonyos *előkelőség*, az erő biztos tudatából folyó *nyugalom s tapintat* jellemzik modorát. Van villáma elég, de felhőbe rejtve s ha olykor robajjal kitör, akkor is lehetőleg kímél, de soha az igazság rovására. Érdekes, hogy az 1889. évi költségvetés főrendiházi tárgyalása alkalmával a vallás- és közoktatásügyi tárcával foglalkozva s az új miniszter programjáról szólva, *elismerés alakjában* közli vele, mitől kell óvakodnia: „Nincs abban (a miniszter programjában), úgymond, ami az önbizalom túltengésének azon szomorú nemére mutatna, mely, amint általában az önművelődés és haladás életerét metszi ketté, úgy az egyes államférfiak nyilvános működését jobbra áldástalanná teszi; akik, példátlan munkássággal bár, csak romokat építenek, midőn önerejük túlbecsülésében örömebb újítva, mint javítva, a fennálló és jól keresett jogokat nem kímélve s mentséget a jogosult panaszok és előterjesztések ellen csak a hatalom öntudatában és szándékuk tisztaságában keresve, amennyiben rajtuk áll, a tiszteletet igénylő tekintélyeket megingatják és az emberek leggyengédebb érzelmeit érintve, minden haszon nélkül csak elkeseredést okoznak.”

SAMASSA stílusából vajmi csekély részt kérnek a lágyság, hajlékonyság s báj. Nyelvében a szerkesztés kicsinyeskedő műgondja sincs meg. Igazi, komoly, parlamenti nyelvezet az övé, mely egyszerre születik a gondolattal és érzéssel, melyet kifejez. Csupa csont, izom. Főjellemvonása: *az erő*. SAMASSÁNÁL a nyelv csupán eszköz lévén: a különféle szónoki alakzatoknak sem barátja; stílusa folyik simán, a maga nemes egyszerűségében. Ennek a nyelvnek férfias szépsége néha a megdöbbenésig hatással van reánk; érezzük, hogy valami különös és mégis természetes. Hanem ha olykor mégis alkalmaz képes beszédet, az aztán talpraesett. Példaképpen egy-kettőt: „Csak néhány zivatar és ők, vajha ne későn, új villámok fényénél új igazságokat fognak megismerni.” Bosznia és Hercegovina közigazgatása az 1867. XII. t.-c. „szellemében oly politikai tévedés, mely megteremti az eszközt: közjogi viszonyunkat ugyanazon deszkaszál révén fullasztani meg, melyen kimenekült.” Különösen a *kérdő-alakot* alkalmazza gyakrabban s igen sikeresen; a munkás kérdés megoldására nézve így szól: „Segít-e az anyagi erő? Nem. Példa Oroszország. Kibékít a kormányzási ügyesség vagy a csendőrség szigora? Poroszország nyakán a veszély. Enyhítünk a bajon talán az engedmények, a hiányzó előrelátás gondatlanságának ezen szülőttei által? Hiszen akkor a beteg Franciaországnak már rég ki kellett volna épülnie. Segít talán egymagában a pénz? Erre megkapjuk a tagadó választ Angolországban, hol a milliókra menő szegényadó ellenére a baj fönnáll.”

Feledhetetlenül szép hasonlattal él a Gondviselés befolyásáról emlékezve az évszázak eseményeinek szövődésére: „A kőfaragó az építő tervei szerint faragja a kőtömeget s nem törí fejét azon egységes terven, melyet a művészet embere alkotott, hogy minden rész szabott helyére jusson. A századok munkájánál minden nemzet a maga követ faragja, de a világ nagy építő mestere az, aki kitűzi a helyet, melyet annak műve csodálatos összhangjában elfoglalnia kell és midőn a tények bevégeződtek, a mély belátású szemlélő felismeri bennök az Isten ujját. Kívánom, hogy nemzetem, midőn századok munkájában a maga követ faragja, ezen feladatát akképp teljesítse, hogy a történelem pártatlan bűvára egykor állami életében ne találjon egy érvnél többet annak bizonyítására, hogy egy felsőbb erkölcsi rendnek megszegései idézik elő a nemzetek hanyatlását és bukását.”

Előadásáról írni nem igen lehet. Azt hallani kell. Hangjának mély érce, a szavak sajátságos tagolása, az a súly, mellyel ki tud emelni: rendkívüli hatással van a hallgatóságra. Nem ragad el tüstént, inkább az észhez beszél s úgyszólván megmereszt. Egyszerre arca kigyúl, érdekes fejét hátraszegi, balkarját hátracsapja s jobbjá folyton előkelő, természetes mozdulatokkal késéri szónoklatát; szemében csodálatos fény kezd lobogni, arca átszellemül, teste emelkedik, megnyúlik s beszél fokozódó hévvel: ekkor már egészen hatalmába vesz észt, szívet s megtöre-e, vagy felemel, az tőle függ. Érezzük, hogy fájhat a szív könnyek nélkül is.

* * *

Midőn az 1848. évi törvényhozás (1848. pozsonyi 5. t.-c.) a karok és rendek táblája helyébe népképviselői rendszerre alapított képviselőházat alakított, a törvényhozó hatalom egyik tényezőjének: a törvényesen egybegyűlt országgyűlésnek főrendiházi feléről a súlypont az alsóházra szállt, nem csupán elvben, de a közfelfogásban is, annyival inkább, mert az úgynevezett alsó-tábla a kor igényei szerint másulván, a főrendi tábla, illetve ház lényegileg maradt a régiben, amint szervezetét az 1608. koronázás után való 1. t.-c. szentesíti, szabályozza. Már a múlt század végén s a jelen elején élénk óhaj nyilvánult úgy az országgyűlés, mint a köztudat terén a törvényhozás ezen szervének reformja érdekében. Ám, az intéző körök e kényes kérdés elől kitértek s 1848-tól 1885-ig a főrendiház alkatelemeire vonatkozó csekély változtatással, bővítéssel érték be. Az 1885. 7-ik t.-c. aztán, midőn a tagok száma, már mintegy 760-ra rúgva, aránytalan méreteket öltött, a főrendiház szervezetét lényegesen módosította, a létszámot az első hivatalos jegyzék szerint felénél kevesebbre, 372-re szállítva s új elemekkel frissítve. (Bud. Közl. 1886. márc. 27.)

Mindez megtörtént, anélkül, hogy az 1848. évi törvények szelleméből s a főrendiház hivatásából, mely az *óvatosság*, folyó ellentéteket a két ikerszerv között a rendes, méltányos mederbe terelte volna. Nincs meg köztök az az összhang, mely az azonos nemzeti érdekek javáért való küzdelemben az ellenkező felfogások esetleges harcát az által nemesíti meg, hogy eszme eszmét köszörül.

Midőn a képviselőház sajtóban és szóval az országgyűlés testvér-felének komolyságát, tekintélyét kockáztatja, tulajdonképp a közös alapot fessegeti, rontja. Midőn az alsó-ház a felső-házat csupán tudomásul-vevő, gépies alakiságnak s bizonyos legmagasabb körök uszályának tekinti, valójában a magánál sokkal függetlenebb tényező vádolásában a maga gyanús mentségét keresi.

De a hivatalos és társadalmi közvélemény kedvezőtlen áramlataért felelős a méltóságos testület is. Tagjai javában részvétlenek a jelenlétben s tanácskozásban. Csupán a konzervativizmus érdekkérdéseiben vonulnak fel tüntető tömegesen; pedig csak az lehet hű a nagyban, ki a kicsiben is hű; a lavina hópelyhekből áll össze.

Az 1885. évi 7. t.-c. által bevont új elemek meg úgy vannak, mint mikor a tisztaság egyszerűség valami igen fényes asztalhoz kerülve, elfogódik, hallgat s csak röviden a kérdésre felel.

Még egyet. Beteg állapot volna az, ha általánosságban szólva, egyének éreznék magokat sértve.

SAMASSÁT az országgyűlés mind a két szerve mindig *komolyan* veszi, mert törvényhozói tisztét *komolyan* tölti be. Szelleme ott villogott minden nagy ütközetben, minden létérdekű kérdés vitatásában. Szavát figyeli a közvélemény, hullámszóba hozva a társadalmi s politikai életet. És ez természetes.

A tömegnek nincs hangja, tolmácsra van szüksége, ki elmondja szenvedéseit, melyeket tagadnak azok, kiknek érdeke, hogy ne lássák a bajt; beszámol azon titkos törekvésekkel, melyek zavarják a kielégült, boldog jóhiszeműséget. Ily műveletre csak nagy ember képes, ha

észt és szívet egyesít. És az a nagy ember szabad legkevésbé. Tíz gyötrelemmel, reménnyel telt évszáz parancsol neki. Ennek a parancsnak engedelmeskedni: megdicsőülése az egyéni akaratnak.

Óhajtani könnyű, mert a vágyódás a gyengeség kifejezése; akarni nehéz, mert az akarat az erő nyilvánulása. SAMASSA, az okság elvének ez embere, *akar* tántoríthatatlanul a helyesnek felismert irányban. Látszatos önkénye: az eszmék ereje s ami egyesek szemében igazságtalanság: az tulajdonképp az igazságért való küzdelem. Hisz az önkényt, igazságtalanságot nem kísérheti a való, tisztalelkiismeretű erő ismertető jegye, *a nyugalom*, mely SAMASSA politikáját jellemzi, s az igazságtalanság nem bír azon előkelő tapintattal, hogy *hallgatni s visszavonulni tudjon* adott esetben a *függetlenség megóvásáért*.

Az emberek mindig úgy voltak a magában véve ártatlan s tulajdonképp nem is létező, jó, öreg idővel, hogy magasztalták a múltat, ócsárolták a jelent, s a jövőt illetőleg vagy fellegrákokat építettek, délibábot üztek, vagy fekete kétségbeesésbe merültek. Így van most is.

Magasztalják a múltat, melyet tán kissé sem ízleltek, mely szintén hús és vér, bűn és erény, fény és árny vegyülete; melyet fiai szinte olyan alaposan eláztattak, mint mi perceinket. A múltat mindig az illúziók aranyos, sejtelmes fátyola vonja be. A távolság eszményit; aztán jó orvos az idő. Ami szürke, kínos vonás benne, feledéssel borítjuk s az elhalványult foltok mögött csak az marad meg, ami szép, igaz, jó volt. Ki nem sírja ifjúságát vissza, ha még oly keserves volt is? A részletek ragyogását nagy könnyen visszük át némi látótani csalódással az egészre. Ócsárolják a jelent, melynek visszásságát, keresztjét szemtől szembe tapasztalják. A részletek borulatát a csüggedés képzelt fájdalommal készséggel ruházza az egészre. Mikor minden óra egy-egy reményt tapos el, egy-egy vágyat bizonyít képtelennek; midőn senkinek sem illik bele lába azon saruba, melyet a Gondviselés szabott számára; midőn az ideges levegőben az élet harcaitól kimerült rokkantak nyüzsögnek; midőn a nagy embereket csak azért ismerjük meg, hogy könnyűeknek találjuk őket, közelből mérve; midőn valaha több költészet volt az életben, mint most a költészetben; midőn az egyesülésben egyenletlenséget, a mondva csinált testvériségben a pogány üres, hideg szívét leljük; midőn a létharcban egyik akár a másik hulláján át is kész kapaszkodni: bizony elmondhatjuk, hogy rossz csillagok járnak. A jövő felől meg ábrándokba merülnek vagy elcsüggednek. A fellebbenthetetlen fátyol előtt mindig izgalmas remény vagy félelemmel állunk s az újság ingerének hatása erőt vesz rajtunk.

Így van mindez társadalmi, politikai életünkben egyaránt, az utóbbi tényezőben még inkább, midőn e részben, mint a sár és polyva, úgy ragasztják össze a legkülönneműbb elemeket a politikai gyávaság és tájékozatlanság.

SAMASSA megtanít összekötni a múltat, jelent, jövőt s e háromságból egységes látókört teremteni a komoly munkás részére. Így pedig: *a múltból okulva, úgy alakítani a jelent, hogy a jövő biztosíttassék*. S míg hangsúlyozza, hogy a hazáért mindent szabad kockáztatni, de a hazát semmi kincsért, előnyért sem; hogy az elveszett alkotmányt egyetlen tollvonás visszaadhatja, de a nemzet pusztulását csupán az összefogó, belső fejlődés gátolhatja meg: nem enged elcsüggedni, hisz van oly nép a magyar, mely ha nagyon boldog nem is, de végtelenül szerencsétlen sem lehet.

* * *

A társadalmi és politikai élet zűrzavarában, midőn a problémák óceánja csapkodja szellemünket s annyi aggodalom szorongatja szívünket, mely azért mégis remél, hisz a reménység a szegény mindennapi kenyere: jól esik tudnunk oly férfiúkat, minő SAMASSA is, ki az örök erkölcsi rendnek s a nemzeti céloknak tekintélyes védője.

Kormányok jönnek-mennek, a fegyver megrozsdásodik, a kar elernyed; egyedül az örök, ami a szellemé. Egy nagy politikai gondolkodónak szellemi kincse pedig nem önmagáé, de a nemzet tulajdona; övé csak a tisztelet, de ez is a nemzetre sugárzik vissza, mert nagyjait megbecsüli.

Függelék: Prohászka Ottokár bírálata a könyvről

Érdekes kis mű jelent meg a jubiláló egri érsekről, Samassáról. Azt mondhatnám, hogy feltűnő és előkelő rajta minden; alakja, papírja, irálya, szabatossága, ropogós tartalmassága s hozzá érdekes illeszkedést veszünk észre a tárgy, itt az illusztris személy s az előadás közt. Tacitusi kurtasággal és szófukarsággal, amellet erőteljes nyelvezetben és aggályos kimértséggel alakítja ki Samassának mint politikusnak előkelő alakját. Mikor e kemény lapokat forgatom s ez erőteljes dikciót élvezem, az a gondolatom támad, hogy Samassa alakja vagy annyira inspirálta a szerzőt, hogy még stílusát is meghajlította, vagy hogy a szerző egyénisége és stílusa a kiváló alak szellemében valamiképp részes. „Sinite sanctum pro sancto laborare”, mondotta aqu. sz. Tamás sz. Bonaventuráról, midőn meghallotta, hogy assisi sz. Ferencz életét írja: applikációkba mélyebben tiltja a tisztelet ereszkednem, csak annyit mondok: Samassát ilyen stílussal kell kialakítani. Ez a stílus véső, éles, acélos, itt-ott merev, néhol oly kemény, hogy azt mondjuk: szinte sok.

Samassának mint politikusnak jellemzése kitűnően sikerült a szerzőnek. Igaz, hogy e művecske nemcsak jellemzés, de mindenben igazolás, mindenre kiterjedő apológia, s e részben tán nem lesz a szerzővel mindenki egy véleményen. Nem értem a politikusnak jellemét, elveit, magasztos bölcseletét, nemes, nemzeti irányát, ez mind kifogástalan; de lévén a politika különösen gyakorlati irányzat, s elérendő praktikus célokra való törekvés, a tényleges pártállás, pártfogalás igazolásával nem fog mindenkinél visszhangra találni. Samassa a magyar politikai életnek kimagasló alakja; sokan vannak, kik politizálnak, hisz Magyarország politikusa légió, – de a fogalom nemes értelmében mégis oly kevés s a kevesek közt van Samassa. De Samassa is egy meredeken fölnyúló szirttető s nem hegylanc; magasra csapó hullám a soron kívül; hős, de nem zászlótartó; pedig annak a „sereg-politikusnak” jó volna, ha vezéreik akadnának, s kivált a szigorúan keresztény iránynak nagy előnyére szolgálna, ha oly férfiú, mint Samassa nem különálló, bravúros küzdő, hanem irányt adó s csoportosító vezérférfiú volna. Mert hiába, tömegek döntenek most a harctéren épp úgy, mint a parlamentek küzdterén, s az az irányzat, mely nem tömörít, nem csoportosít pártot, elvész, vagy legalább kínos, önmagát emésztő vajúadásokban tengődik.

Samassa politikai tehetségének, egyéniségének s pártállásának tájékoztató jellemzéséből sok jóindulat sugárzik a különféle pártok iránt, csak a tényleges bírlalói a hatalomnak részesülnek keményebb elítélésben. Ez a jóindulat bizonyára Samassát is jellemzi; hiszen a nagy férfiak az eltérő nézetek híveit nem tartják ellenségeiknek s meg tudják bennük becsülni a meggyőződést még akkor is, ha elveik helytelenségét átlátják. Mily szép és némileg igaz például ez a jellemzés: „a függetlenségek vágyainak raja szépséges messze kéklő hegylanc; ki ne óhajtaná ez ormok elérését, de a távolság oly nagy, a gát annyi s a választó mélységek oly áthidalhatlanok, hogy kár sarkunkat koptatni egyelőre, hisz ki tudja, vajon telik-e másakra (csizmára)? A nemzeti párt szép, hímes mező, melyen jó lélekkel megpihelve, az ember azon töpreng: nem jobb volna-e több búza, mint virágmag e televénybe? (tehát gyakorlatibb politika?) A kormány áradó csapata suhanó (?) folyam, mely erejével, sietségével hegyet, lapályt alámos, egyben azt mennydörgi, hogy víz nélkül nem élhetünk. A néppárt meg mint darab égbolt borul a tájra.” Tehát televény föld, kéklő hegylanc s maga az égbolt, alighanem a holdvilág körül, ha nem benne; ez a pártok jellemzése. E jellemzésben észrevesszük az irány sajátosságait és keménységeit is.

„Samassa nem tartozik a jellemzett pártok egyikéhez sem, ez dült betűkkel van nyomatva, valamint az is, hogy „Samassa a nemzet jobbainak azon tisztos töredékéhez tartozik, mely Deák Ferencz szellemének, hagyományainak hű öre, becsületes értelmezője, vigasztaló letéteményese.” Samassa erőteljes, politikai egyéniség, akit komolyan veszünk s komolyan

vesz az egész ország, komolyan oly jellemszegény korban is, midőn ez ideges levegőben az élet harcaitól kimerült rokkantak nyüzsögnek”; „komolyan oly kritikus s a tekintéllyel szemben ellenszenves korban, midőn a nagy embereket csak azért ismerjük meg, hogy könnyűeknek találjuk őket, közelből mérve.”

Samassa súlypontja eszében van, ő „az okság elvének az embere, *akar* tántoríthatlanul a helyesnek felismert irányban.” Akarni azonban mindig az erő nyilvánulása. Látszólag önkényes; de „önkénye az eszmék ereje” látszólag igazságtalan, de „az igazságtalanság nem bír azzal az előkelő tapintattal, hogy hallgatni s visszavonulni tudjon adott esetben a függetlenség megóvásáért.”

„Samassa eszével valóságos sanyarövet von szíve köré, mely fáj”; hidegnek, érzelmetlennek látszik, de „főpapi lelke szokatlanul érzékenyül, midőn a vallás tételéhez ér.” Hatalmas esze bölcséleti tekintetben jól megválasztotta a helyes álláspontot, s amit a szerző Samassa jellemzésére mond, azt kétségbe senki sem vonja s hőseinek kiváló dicséretére szolgál. Történelem-bölcséleti álláspontja oly magas, mint a hit világa; a legmagasabb néző-pontokról tekinti a népek életét s a világ fejlődését; tudja, hogy az élet forrásai mint a folyókéi magasan fekszenek; tudja, hogy a népek élete nem pép, melyet kényünk-kedvünk szerint nyújthatunk; hirdeti, hogy a hatalom csak egy tényezője a történelemnek s az írott jogokon kívül, van az értelmi s erkölcsi népélet, a szellemi s anyagi fejlődés s a vezérpolitikusoknak élénk tudatával kell bírniok annak, hogy ők sohasem állanak teljesen független téren, még ott sem, hol egyedül szabad akaratuk szerint intézkedhetnek, mert a nemzet erkölcsai, szokásai, szelleme láthatatlan korlátokat vonnak eléjük, melyek bizonyos felsőbb törvény hatása alatt idomulnak. 61. l. – Samassa mindig az erkölcsi rendnek s nemzeti céloknak védője, ki tisztában van a modern kor irányzatával s tud különböztetni egy elvont filozófia s az igazi gyakorlati politika közt, mely arra tanít, hogy minő messzire lehet elmennünk.

Erkölc- és társadalmi-bölcsélete szigorú, tetőtől-talpig nemes és korrekt, azért a modern élet alakulásában fölismeri a romlás és hanyatlás tüneteit. Határozott egyénisége utálja a kettős életnek, kivált a politikainak szomorú tüneteit. Elítéli azt a kettősséget, melynél fogva az emberben két én lakik: egy hivatalos, egy magán; egy a köznek piacát, bürót, parkettet, turfot, aszfaltot, szóval a nyilvánosságot járó én s ezzel szemben a magány, az elmélyedés énje; egy én, ki a jobbat látja, helyesli és a másik, ki a jobbnak útjáról sok részben eltér. 38. l. Az érdek lett az úr, s az ember szolga lett. Az európai társadalom elhagyja régi partjait, s a haladás áramlatától ragadtatva, vakon rohan előre. Széthasítja az embert, a polgárt, s leginkább a keresztényt, s ellenkezést vet a lelkiismeret szózata, a nemes erkölcsi érzelmek s a törvények közé.

Samassa azt is tudja, hogy a népképviselési rendszer behozatala által, a törvényhozás súlypontja s a napi eszmék küzdtere áthelyeztetett a főrendiházból az alsó házba, s hogy dacára a főrendiház reformjának, az szellemben, tétlenségben s nehézkességben a régi maradt s az alsóház ezentúl is olybá veszi, mint eddig, egy felsőbb rangú szinekúranak, törvényeket bejelentő hivatalnak, hol csak azért jelentik be a határozatot, mert annak így kell lenni, de gyakorlati kihatása a jelentéstételnek nincs. Alig van remény, hogy ez megváltozzék s következőleg a törvényhozás sodra és árama nem a főrendiházban van; az csak eliszaposodó laguna.

Pedig az eszmék sodra egyre sodróbb; a haladás tempója egyre lázasabb; az élet folyton új alakulásokat sürget; mire van tehát Magyarországnak a parlamentben szüksége? Samassa nem maradi; a haladás és fejlődés előtte készítő szükségesség. Látja a kóros tüneteket; a férfi lealacsonyítását a proletarizmusban, a nő süllyedését az éhségben, a gyermekek elnyomorodását, a nagy eszmék elhalaványodását, az érdek vérszomját, a vallásnak színpadi díszletként való szereplését. Tudja, hogy a társadalmi izgatások nem helybeliek, mint a politikaiak, hanem általánosak, mint a vallásiak, mert egyetemes szükségekre s oly vágyakra

vonatkoznak, melyek mindenütt az emberi lélek mélyén szenderegnek. 43. 1. Irányítani kell az egyéni s a köztevékenységet, – hátra kell szorítani a kapkodó tapasztalatlanságot: ki kell irtani az önzés cselszövényeit, a vicinalista érdekhajhászatot.

De ha a kettős ént ki kell irtani s az elvet és erkölcsöt a köz- és magán-életben egyaránt diadalra kell juttatni; ha ezt a diadalt csak úgy érhetjük el, ha a keresztény elveknek érvényt szerzünk a közéletben; ha a közéletben nem érvényesülünk másképp, mint a törvényhozásra, a parlamentre gyakorolt befolyás által; ha a parlamentben csak pártok érvényesülnek s a köznek legáltalánosabb érzéseit és vágyait is mellőzik hátuk mögött álló parlamenti képviselőlet híjában; ha a törvényhozás részint egyenesen, részint közvetve folyton érinti a keresztény érdekeket, s ezeknek ignorálása vagy pláne föladása a pártprogramokban egyenértékű az árulással: vajon nem kell-e nekünk határozottan keresztény programú pártot, parlamenti képviselőletet alkotnunk s okos dolog volna-e, kivált az ezerszeres szomorú cserbenhagyás után s a német és belga példák után, a különböző pártokban lappangó férfiak egyéni személyes jóindulataira bízni hazánk, egyházunk s az emberiség legnagyobb kincseit? – erre a feleletet nem találom Samassának mint politikusnak jellemzésében s e felelet nélkül előttem egy modern, gyakorlati politika szfínx!

(Forrás: Magyar Sion, 1898, 936–941. o.)